

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด

เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

พระเป็นเทศน์นักบวช คำว่านักบวชนั้นมีหลายประเภทตามลัทธิที่มีอยู่ทั่วไปในโลก แต่คำว่าเทศน์นักบวชในที่นี้ หมายถึงผู้บวชในพระพุทธศาสนา เริ่มแต่บวชเป็นชี ดาปะขาว บวชเป็นเณร บวชเป็นพระ นี้เรียกว่าเทศน์นักบวช เทศน์นักบวชเป็นเทศน์ที่ต่างจากโลกอยู่มากมาย ถ้าจะเป็นนักบวชตามแนวทางแห่งธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าจริง ๆ นอกจากจะไม่เป็นไปตามหลักที่กล่าวนี้เท่านั้น จึงเป็นเทศน์ที่หาประมาณไม่ได้ คำว่าเป็นเทศน์ที่หาประมาณไม่ได้ นั่น คือความประพฤติ อธิษาศัยทุกอย่าง ไม่น่าเป็นที่ไว้ใจตนเอง และไว้ใจของคนอื่นได้ ไม่เป็นที่เยินใจแก่ตนเองและผู้อื่นเช่นเดียวกัน

แต่ถ้าเป็นเทศน์แห่งนักบวชตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าแล้ว จะไม่มีเทศน์ไหนงามยิ่งกว่าเทศน์ของพระ ของเณร ของชี ดาปะขาว นี้เลย เพราะนักบวชนี้ถือความงามในความประพฤติ มารยาท ความเคลื่อนไหว นับแต่ออกมาจากจิตใจ ระบายออกมาทางกาย ทางวาจา เป็นสิ่งที่กลั่นกรองเรียบร้อยแล้ว ด้วยหลักธรรมวินัยที่มีประจำอยู่ในองค์ของนักบวชนั้น ๆ ฉะนั้นเมื่อระบายออกมาข้างนอก จึงเป็นที่น่าเลื่อมใสยินดี

ตนเองก็หาที่ตำหนิโทษตนเองไม่ได้ เพราะหลักธรรมวินัยซึ่งเป็นเครื่องรับรองความงามมาแล้วตั้งแต่คิดดำบรรพ์ เป็นสิ่งที่ตนยึดถือไว้ภายในจิตใจอย่างแน่นหนามั่นคง และระบายออกมาจากหลักธรรมะที่เป็นเครื่องรับรองว่าเป็นความสวยงามอย่างยั่งยืนนั้น ทุก ๆ ระยะเวลาไม่ได้แยกจากหลักธรรมวินัย แยกจากความเป็นนักบวช ออกมาเป็นความประพฤติต่าง ๆ ที่เรียกว่าหาประมาณไม่ได้

เป็นเทศน์ที่ใคร่ครวญ เป็นเทศน์ที่ไม่ถือเอาความอยากที่เกิดขึ้นจากจิตใจ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสตัณหาเป็นประมาณ แต่เป็นเทศน์ที่ยึดเอาหลักธรรมวินัยมาเป็นทางเดินของจิตใจ เป็นทางระบายออกแห่งกายวาจา ทุก ๆ สถานที่และเวลาไม่ลดละจากทาง คือหลักธรรมวินัย ฉะนั้นจึงเป็นเทศน์ที่งามด้วยมารยาท งามด้วยน้ำใจที่เยินด้วยธรรม

อยู่ด้วยกันก็มีความรุ่มเย็น เพราะไม่เห็นแก่ท่านแก่เรา โดยเป็นทิวิมานะเข้าแฝงใจ แต่เห็นท่านเห็นเราโดยอรรถโดยธรรม ต่างท่านต่างระมัดระวังรักษากายวาจาของตน เพื่อให้ถูกต้องตามหลักธรรมวินัยด้วยกันทั้งนั้น มีความผิดพลาดประการใด ไม่ถือตนเป็นหลักใหญ่ยิ่งกว่าสิ่งที่เราจะควรแก้ไข ที่ผู้อื่นหรือตนเองเห็นว่าผิด

ฉะนั้นพระของพระพุทธเจ้า หรือนักบวชของพระพุทธเจ้า จะมีจำนวนมากเท่าไร อยู่ด้วยกันเป็นความสุขความสบาย รักกันเหมือนกับอวัยวะของตนเอง การทะเลาะเบาะแว้งจึงหาทางเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่มีช่องทางที่จะรั่วไหลออกมา เนื่องจากต่างท่านต่างถือหลักธรรมะเป็นท่านบปิดกั้นความเสียหายนั้นไว้ ไม่ให้ระบายออกมา นอกจากจะพยายามขับถ่ายสิ่งเหล่านี้่ออกด้วยวิธีตัดแปลงตนเองทุก ๆ ระยะเวลาไปเท่านั้น ไม่มีทางอื่นที่สมณะคือนักบวชนี้จะสั่งสมสิ่งนั้นขึ้นมาให้มีความมากมุนภายในจิตใจ และระบายออกเป็นความกระทบกระเทือนแก่ท่านผู้อยู่ด้วยกัน

คำว่าธรรมะ เป็นธรรมชาติที่ถูกต้อง ไม่มีสิ่งใดจะมีความถูกต้องหรือสะอาดยิ่งกว่าหลักธรรมะนี้ไป เป็นสิ่งที่รับรองของโลกทั่ว ๆ ไปในธรรมที่ว่าถูกต้องนี้ นี้แลคือหลักธรรมะถูกต้องตามขั้นของธรรมะ และตามขั้นของผู้จะนำไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับเพศและวัยของตน จึงเป็นผู้ตามขั้นแห่งธรรมะที่ตนปฏิบัติได้

นักบวชฝ่ายพระเรามีธรรมะประเภทหนึ่งที่จะควรสนใจอย่างยิ่ง ให้สมกับคำว่านักบวชเป็นผู้มีหน้าที่อันเดียว ถ้าจะแปลก็แปลว่าธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งความถูกต้อง ผู้มีหลักความถูกต้องประจำใจ ชื่อว่าผู้ทรงไว้ซึ่งหลักแห่งความถูกต้อง นี้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ ไม่ให้มีอันใดมีอำนาจเหนือจิตใจยิ่งกว่าธรรมะ พยายามรักษาธรรมะไว้ที่ดวงใจเสมอ

หากว่าใจได้ห่างเหินจากหลักธรรม สิ่งที่เคยควยโอกาสจะหลุดลากลไปทางดำนั้น จะเอื้อมมือเข้ามาทันที ความประพฤติกุดด้านจะด้อยลงไปเป็นลำดับ เพราะฝ่ายดำนั้นหลุดลากลไป ฉะนั้นโปรดได้พากันทำความระมัดระวัง และเข้มแข็งต่อหน้าที่การงานของตนที่เห็นว่าชอบธรรมตามเพศของตน

เวลานี้เป็นเวลาที่เราจะได้พยายามอบรมคนเต็มสติกำลังความสามารถ ในขณะที่มาอยู่ร่วมกัน และเป็นโอกาสอันดีที่เราจะได้พยายามบำเพ็ญตนให้เต็มความสามารถ เรื่องอนาคตไม่แน่นอน ความพลัดพรากจากกันไปในนั้นไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ ไม่มีสิ่งใดจะมาวัดดวงได้ เพราะสิ่งทั้งนี้จะเป็นไปได้ทุกระยะกาลไม่ว่าท่านว่าเรา

ขณะที่กำลังพอบำเพ็ญหรือมีโอกาสอันดีอยู่เวลานี้ จึงควรสนใจตนอย่างยิ่ง ให้ได้เป็นที่ระลึกว่าอยู่ในสถานที่นั้น ได้บำเพ็ญตนอย่างนั้น ๆ จนมาถึงบัดนี้เป็นอย่างไรบ้าง นี่เป็นที่ระลึกของใจ ผู้ที่มีโอกาสจะได้บำเพ็ญตนให้เต็มสติกำลังความสามารถ ถวายชีวิตไว้กับเพศอันนี้ ก็กรุณาได้ทำความสนใจ และเข้มแข็งต่อหน้าที่ของตน ให้มีความเจริญขึ้นเป็นลำดับ ๆ ภายในใจ อย่าให้เสื่อม

ถ้าใจเสื่อมจากธรรม เสื่อมมากเสื่อมน้อย ต้องแสดงความทุกข์ขึ้นมาตามอำนาจแห่งความเสื่อมนั้น ให้ประจักษ์ภายในจิตใจของผู้นั้น ๆ หากใจยังมีธรรมคุ้มครองอยู่มากน้อยเท่าไร จะแสดงความเย็นสบายภายในตัวเองให้ทราบอยู่ทุก ๆ ระยะกาลเช่นเดียวกัน ยิ่งใจได้รับการอบรมให้มีธรรมะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงอยู่เสมอแล้ว ก็ยิ่งนับวันเจริญรุ่งเรืองภายในจิตใจ จะยืนจะเดินจะนั่งจะนอน ขบขันอยู่ที่ไหน ๆ เป็นความสะดวกกายสบายใจตลอดเวลา ไม่มีความเดือดร้อน เพราะอำนาจแห่งธรรมรักษาไว้

ฉะนั้นท่านจึงตรัสไว้ว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี** พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว คำว่าที่ช่วนั้นเราอย่าได้ไปหมายถึงทางโน้นทางนี้ ชาติโน้นชาตินี้ ภพโน้นภพนี้ โปรดได้หมายลงที่จิตใจกับความชั่วที่มีสับปนกันอยู่ตลอดเวลา นี้ ถ้าเรามีความสามารถรักษาจิตใจของเราไว้ในระดับแห่งธรรมอยู่เสมอ พระธรรมย่อมรักษาความร่มเย็นเป็นสุข ไม่ผิดพลาดลงไปสู่ความทุกข์ ให้ได้รับความเดือดร้อนขึ้นที่ใจ นี้ก็ชื่อว่าพระธรรมรักษาเหมือนกัน

เรายังมีความสามารถปฏิบัติได้มาก ด้วยความขยันหมั่นเพียรและความแยกกายของสติปัญญาเท่าไร จิตใจก็ยิ่งมีความละเอียดผ่องใส สิ่งที่ปลอมแปลงซึ่งเคยฝังอยู่ภายในใจก็นับวันจางลงไปเป็นลำดับ ๆ ธรรมมีอำนาจยิ่งขึ้นเพราะได้รับการส่งเสริมจากความเพียรของเรา นั่นยังจะเห็นได้ชัดว่าพระธรรมรักษาเราอยู่ตลอดเวลา

จะคิดในทางผิดพลาดอะไรจะมีความรู้สึกละอายภายในจิตใจทันที แล้วจะประหวัดจิต ย้อนเข้ามาสู่ทางที่ถูกทันที เนื่องจากอำนาจของสติและปัญญาคอยกำกับรักษาอยู่ ไม่ปล่อยจิตให้เพลินไปตามอำเภอใจของตน เหมือนอย่างที่เรายังไม่เคยอบรม นี่ก็ชื่อว่า พระธรรมรักษาไว้

ถ้ายังได้ปฏิบัติตนให้ถึงขั้นสุดยอดแห่งธรรมะ ที่เรียกว่าถึงความบริสุทธิ์ของใจโดย สมบูรณ์แล้ว ใจทั้งดวงก็เป็นธรรมทั้งแท่ง ความคิดความเห็นทุกด้านที่คิดออกกาลเวลา ใดก็เป็นธรรมด้วยกัน ใจกลายเป็นธรรมเสียเองแล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องหาพระธรรมที่ ไหนมารักษา เพราะพระธรรมทั้งหมดมาปรากฏอยู่ที่ใจ เป็นเครื่องคุ้มครองรักษาใจเป็น ประจำ ด้วยอำนาจแห่งความบริสุทธิ์แล้ว จึงหมดปัญหาในคำที่ว่าพระธรรมจะตาม รักษาหรือไม่ตามรักษา

เพราะพระธรรมอยู่กับเราแล้ว ไม่มีเวลาพลัดพรากจากเรา และไม่ต้องระมัดระวังรักษา ว่า จิตของเราเมื่อได้รับสัมผัสอารมณ์ จะเป็นอารมณ์ดีหรือชั่วก็ตาม จะมีความยินดียิน ร้ายไปตามสิ่งที่มาเกี่ยวข้องนั้น อันนี้ไม่เป็นปัญหาสำหรับใจที่มีความพอตัวโดยสมบูรณ์ แล้ว คือใจที่บริสุทธิ์ อยู่ที่ไหนก็เป็นสุข จะเรียกว่า ฌมฺโม หเว รกฺขติ ฌมฺมจารี อยู่ตลอดเวลา กาลก็ได้ คือพระธรรมรักษาอยู่ตลอดเวลา

พระธรรมได้แก่ใจที่บริสุทธิ์ ความบริสุทธิ์นั้นแลเป็นความพอดีสำหรับใจแล้ว ไม่มี ความปรารถนาสิ่งใดที่จะให้ยิ่งไปกว่าความบริสุทธิ์นั้นอีกต่อไป และไม่มี ความปรารถนาจะให้อะไรลดหย่อนผ่อนลงไปยิ่งกว่านั้น มีความพอดีประจำตัวอยู่ตลอดเวลา นี่คือใจที่เป็นองค์ธรรมแท้เป็นอย่างนี้ เห็นประจักษ์อยู่ภายในตัว นี้เราจะเรียกว่าพระ ธรรมรักษาเราหรือไม่ เราจะเรียกว่าพระธรรมรักษาเรา เพราะเรานำเพ็ญธรรมให้ สมบูรณ์แล้วก็ไม่ผิด หรือเราจะเรียกว่าไม่มีอะไรจำเป็น เพราะหายจากโรคแล้ว ยาก็ขาด ความจำเป็นลงไปอย่างนั้นก็ถูก

แต่เป็นประเภทแห่งธรรมะไม่ควรจะกล่าวอย่างนั้น เพราะธรรมะข้างนอกก็มีข้างในก็มี ส่วนหยาบก็มี ส่วนกลางก็มี ส่วนละเอียดก็มี ควรจะกล่าวได้อย่างเต็มใจของท่านผู้รู้ นั้นว่า ใจนี้ได้เป็นธรรมทั้งแท่งแล้ว หมดปัญหาโดยประการทั้งปวง จะว่าธรรมรักษา หรือไม่รักษา ไม่มีข้อข้องใจอะไรภายในท่านผู้รู้ถึงขั้นนั้นแล้ว

นี่เข้าใจว่าเป็นธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่ง สำหรับท่านผู้ที่รู้เห็นธรรมประเภทนั้น และเป็นอัน
ว่าได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา เฝ้าพระธรรมอยู่ตลอดเวลา และเข้าเฝ้าพระสงฆ์
สาวกอรหันต์ท่านอยู่ตลอดเวลา ไม่มีกาลใดที่จะห่างเหินจากพระรัตนตรัย เพราะธรรม
ชาตินี้กับพระรัตนตรัยเข้ากันได้แล้ว โดยความบริสุทธิ์เช่นเดียวกัน

การปฏิบัติธรรมจะไม่ใช่เป็นโมฆะ ถ้าต่างท่านต่างมุ่งปฏิบัติตามเข็มทิศทางเดินของหลัก
ธรรมวินัยจริง ๆ จะต้องประจักษ์ขึ้นภายในใจอย่างทีกล่ามานี้โดยไม่ต้องสงสัย ความ
อดทนระอาใจ ความท้อแท้อ่อนแอในงานที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนทุก ๆ ชิ้น โปรดได้
ถือนั่นคือสิ่งกีดขวางทางเดินของเรา รีบพยายามแก้ไขตัดแปลงหรือเบิกทางทันที เพื่อ
ทางเดินของตนจะได้เป็นไปเพื่อความสะดวก

ความทุกข์ในอภัพนี้เท่าที่เราได้รู้ได้เห็นไม่เป็นที่น่าสงสัยแล้ว จะไปตามโลกใดหรือ
ท่านผู้ใดก็ต้องพุดในทำนองเดียวกัน คือไม่มีความสงสัยในขั้นอันนี้ว่าจะเป็นอย่าง
ต่อไปอีก ทุกข์มากทุกข์น้อย ทุกข์มาตั้งแต่วันไหนจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นสิ่งที่เราได้รับ
ความสัมผัสตลอดมาจากขั้นของเราด้วยกัน ไม่มีแง่ที่จะควรสงสัยว่าจะกลายเป็นแห่ง
ทองขึ้นมาอย่างไรบ้าง จากกองทุกข์จากขั้นอันนี้

ขั้นนี้จะเป็นขั้นอันนี้อยู่ตลอดวันสลายของเขา ใจผู้มีอุบายที่จะแก้ไขตนให้ทราบชัด
ในเรื่องของขั้นที่เกี่ยวข้องกับตน และแยกแยะกันออกได้โดยเด็ดขาด ด้วยอำนาจของ
ความเพียรที่มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษา จะเป็นผู้หมดกังวลและหายสงสัยในเรื่องของ
ขั้นนี้เป็นลำดับ ๆ จนเป็นผู้หมดสงสัยในเรื่องเกี่ยวกับขั้นนี้โดยประการทั้งปวง

เราเคยได้ยินแต่เขาพูดว่า ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก คະเนนตรี คະเนนโท คະเนนเอก ทาง
โลกและทางธรรมใช้กันมาจนชินหู จิตตรี จิตโท จิตเอก นี้เรายังไม่เคยได้ยิน ทั้ง ๆ ที่จิต
ก็มีอยู่กับเรา ฉะนั้นเพื่อความรู้เรื่องของตรี โท เอก ว่าจะมีในจิตเหมือนอย่างภายนอกนั้น
หรือไม่ โปรดได้เลือกเฟ้นฝึกซ้อมตัวเอง สอบคัดเลือกตัวเอง โดยความขะมักเขม้นเข้ม
แข็งต่อความเพียรของตน คำว่าชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอกนั้นจะไม่ต้องไปหาที่ไหน แต่จะมา
รู้ที่ใจนี้

ขั้นตรีก็คือจิตที่ได้รับการอบรมบำเพ็ญในขั้นต่ำ มีความเชื่อความเลื่อมใสมั่นคงต่อสมาธิ
ของตน ไม่มีความสงสัยในเรื่องที่ว่าจิตเป็นสมาธินั้นเป็นอย่างไร นี่ชื่อว่าถ้าจะเทียบก็
เหมือนขั้นตรี

ขั้นโทหมายถึงขั้นของปัญญา ไม่ว่าจะปัญญาขั้นไหนรวมเข้าในขั้นปัญญาขั้นเดียวกัน จะ
ปัญญาที่เกี่ยวกับขั้นตรีมาก่อนก็ตาม ประมวลเข้าไปสู่ปัญญาขั้นโท ตคนพิจารณาครอบ
ครอบตลอดทั่วถึงทั้งภายนอกภายใน ทั้งขั้นหยาบขั้นละเอียด ขั้นหยาบคือรูปกาย
ขั้นละเอียดคือนามขั้น ๕ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รู้รอบครอบทันกับเหตุ
การณ์ที่ขั้นไหวตัว นี้เรียกว่าปัญญาขั้นกลาง หรือเรียกว่าจิตขั้นโทของนักปฏิบัติ

ขั้นเอก ได้แก่ ปัญญาที่มีความแหลมคมอย่างยิ่ง สามารถทำลายภพชาติที่เคยหุ้มห่ออยู่
ภายในจิตใจ จนเป็นเหมือนประหนึ่งว่าใจกับกิเลสประเภทนั้นเป็นอันเดียวกัน ที่ท่าน
เคยกล่าวไว้เสมอในหลักธรรมว่าอวิชา ปัญญาขั้นนี้สามารถทำลายตัวภพตัวชาติ อัน
เป็นสถานที่เกิดแห่งขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้ขาดสะบั้นออก
จากใจ เหลือแต่ธรรมชาติที่รู้ว่าตนบริสุทธิ์ สิ่งที่เคยแฝงอยู่ ไม่ว่าจะส่วนหยาบ ส่วนกลาง
ส่วนละเอียด ได้หลุดลอยออกไปหมดเพราะอำนาจแห่งปัญญา นี่ถ้าจะให้ชื่อว่าขั้นเอกก็
ไม่ผิด มีอันเดียวเท่านั้นแต่ความบริสุทธิ์

พยายามเรียน สอบตัวเอง มีข้อข้องใจที่ไหนจากความรู้ความเห็นที่บำเพ็ญไป ให้ศึกษ
กับครูกับอาจารย์ ตามเรื่องร่องรอยของจิตเข้าไปให้ถึงตัวจิต อากาทุกสิ่งทุกอย่างที่วาด
ออกมาให้เราเห็นด้วยตาเนื้อนี้ คือกายนี้เป็นร่องรอยของจิตผู้มีภพมีชาติฝังอยู่ในตัว
เอง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ ก็คือร่องรอยของใจที่มีภพชาติ มีเชื้อคืออวิชาที่
เป็นเหตุให้มีภพมีชาติฝังอยู่ในใจ ตามร่องรอยนี้เข้าไป

ฉะนั้นการพิจารณาขั้น ๕ จึงเป็นเหมือนกับเขาตามรอยโค ตามไปจนกระทั่งถึงตัวโค
แล้ว รอยของโคก็ไม่จำเป็น เพราะโคจะเหยียบเป็นร่องเป็นรอยไปจนกระทั่งถึงตัวของ
เขานั้น มันเป็นไปจากเท้าของโคทั้งนั้น เมื่อไปถึงตัวโคแล้วเรื่องร่องรอยของโคที่เหยียบ
ไว้ซึ่งเราเคยตามไปนั้น จึงไม่มีความจำเป็น ก็ไปจับเอาตัวโคเท่านั้น จะได้ทุก ๆ อากา
ของโค รอยที่เป็นเจ้าของรอยจริง ๆ ก็คือเท้าของโค ที่อยู่กับโค

การพิจารณาขั้นที่ห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ ก็เพื่อจะตามร่องรอยเข้าไปให้ถึงตัวจริงของจิต เมื่อเข้าถึงตัวจริงและจับตัวได้แล้ว คำว่าจับตัวได้ในที่นี้ หมายถึงการทำให้บริสุทธิ์ได้ด้วยอำนาจแห่งอุบายวิธีของตน จนเป็นที่เห็นได้ชัดว่าจิตนี้ได้หมดปัญหาไปแล้วโดยประการทั้งปวง นี้แลชื่อว่าหมดความจำเป็นที่เราจะมาตามร่องรอย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพื่ออะไรอีกนั้นไม่มี นี้ชื่อว่าหมดความจำเป็น

แต่การพิจารณาเพื่อเป็นวิหารธรรม คือความอยู่สบายในทฤษฎีธรรมนั้น เป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง จะปล่อยวางกันไม่ได้ตลอดวันนิพพาน สำหรับท่านผู้ที่ถึงขั้นนั้นแล้ว เนื่องจากระหว่างขั้นกับจิตที่อาศัยกันอยู่ จำต้องเป็นสมมุติอยู่ในขั้น แม้จิตจะเป็นวิมุตติ แต่เมื่ออาศัยสมมุติอยู่ จิตจะต้องปฏิบัติต่อสมมุติคือขั้นนี้โดยถูกต้อง เรื่องความเป็นอยู่ อายุขัย จึงจะเป็นไปได้เท่าที่ควรแก่ตัวของตน

ฉะนั้นพระพุทธเจ้าก็ดี สาวกก็ดี แม้ท่านจะได้สำเร็จถึงขั้นพระอรหันต์แล้วก็ตาม แต่การพิจารณาธาตุขั้นที่เรียกว่า ท่านบำเพ็ญสมณธรรมประจำพระนิสัยของพระพุทธเจ้าและนิสัยของสาวก ที่เรียกว่าเป็นวิหารธรรมนั้น จึงเป็นความจำเป็นตลอดสายจนถึงวันนิพพาน นี้จะปล่อยวางไม่ได้ ตามกาลอันควรที่จะต้องบำเพ็ญ ต้องเป็นไปอยู่เช่นนั้น นี้หลักที่พระพุทธเจ้าและสาวกไม่ได้หยุคความเพียรเพราะเหตุนี้เท่านั้น แต่ไม่ได้เป็นไปเพราะเหตุแห่งจิตที่ว่าจะเศร้าหมอง จึงต้องทำความเพียร อย่างนี้ไม่เป็นปัญหา

ที่พวกเราทั้งหลายพิจารณาอยู่เวลานี้ก็เหมือนกับตามรอยโคให้เห็น ถ้ายังไม่เห็นชัดก็ไม่หายสงสัย พิจารณาดูให้ดี สังขารไม่มีอยู่ที่ไหน นอกจากจะอยู่ภายในใจเท่านั้น ทุกข์ก็มีอยู่ที่กายที่ใจ คำว่าสมุทัยเหตุเป็นที่เกิดแห่งทุกข์ก็ออกมาจากใจ มรรค อุบายวิธีที่จะแก้ไขก็ออกมาจากใจนั้นแล

เมื่อมรรคได้ทำหน้าที่ไป ควรจะปรากฏผลอย่างไร นิโรธที่เป็นตัวผลเกิดขึ้นจากมรรคนั้น จะต้องแสดงตัวออกมาเป็นลำดับ ๆ คือดับทุกข์ไปได้เป็นลำดับ ๆ ตั้งแต่ชั้นหยาบชั้นกลาง ถึงชั้นละเอียด จนถึงขั้นสูงสุดคือทุกข์ เรื่องของสมุทัยล้วน ๆ ภายในใจดับไปหมด สมุทัยคือวิชานี้ดับไป ทุกข์ภายในใจก็ดับ

ที่กล่าวมาทั้งนี้มีอยู่กับทุก ๆ ท่าน เมื่อเป็นเช่นนั้นศาสนาจะเรียวแหลมไปที่ไหน สัจธรรมมีอยู่กับทุกท่าน ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มีสมบูรณ์อยู่ภายในเรา เมื่อแก้สิ่งเหล่านี้ให้ครบถ้วนและกันแล้ว สิ่งที่เราอย่างยิ่งคือความบริสุทธิ์ เนื่องจากธรรมทั้งสี่นี้เป็นเครื่องสนับสนุน จะไม่แสดงตัวขึ้นมาอย่างไร ต้องแสดงตัวขึ้นมาอย่างเต็มที่ เช่นเดียวกันกับพระพุทธเจ้าตรัสรู้ และสาวกอรหันต์ตรัสรู้ คำว่าตรัสรู้ก็คือรู้รอบตัว ด้วยอำนาจแห่งสัจจะทั้งสี่นี้เป็นเครื่องมือ

เวลานี้เราสงสัยอะไรในโลกนี้ มีดกับแจ็กเคมีมาแต่เมื่อไร จะเป็นอะไรต่อไปอีกไม่มีเกิดตายเราก็ได้เห็นมาพอแล้ว เรื่องทุกข์ก็เห็นมาพอ ส่วนสุขอย่างพระพุทธเจ้าเคยเห็นนั้นเรายังไม่เคยเห็น ทุกข์แบบพระพุทธเจ้าหรือสาวกทุกข์มา เราก็เคยผ่านไปตามที่มันมาปรากฏอยู่กับตัวของเรา ส่วนสุขยอดเยี่ยมนั้นเรายังไม่เคยเห็น แล้วพระองค์ก็ชี้ช่องบอกทางให้อย่างชัดเจนด้วย ไม่มีอะไรที่จะนำหลงลืม เพราะกระเทือนกันอยู่ตลอดเวลาภายในตัวของเรา ล้วนแล้วตั้งแต่เราเหยียบย่ำอริยสัจอยู่ ทั้งวันทั้งคืน ทั้งยืนทั้งเดินทั้งนั่งทั้งนอน

ถ้าเราค้นคุณลักษณะแล้ว เราจะเห็นความจริงจากสัจจะทั้งสี่นั้นทุก ๆ สัจจะ ไม่มีสัจจะอันใดจะหลบหลีกปลีกตัวไปจากกายกับจิตของเราพอจะวิ่งตามหากัน เพราะสัจจะนี้ไม่ใช่หนักโทษผู้ถูกคุมขังพอจะแหวกคุกออกหนีให้ตำรวจตามจับยาก มันอยู่ด้วยกันที่นี้โปรดได้พิจารณาให้ชัด